
**ԽՈՍՔԻ ԱՐՏԱՀԱՅՏՉԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ.
ՄԵՂՄԱՍՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՓՈԽԱՐԿՈՒՄ**

ՅՈՒՐԻ ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ

Խոսքի արժանիքները մշտապես եղել են գիտական ուշադրության առարկա: Դեռևս անտիկ աշխարհում քննարկման խնդիր են եղել խոսքի տարատեսակ դրսևորումները, դրանց բնութագրական հատկանիշները՝ ճշգրտություն, սեղմություն, հարստություն, բազմազանություն, արտահայտչականություն և այլն: Վերջին տասնամյակներին հայ իրականության մեջ առավել մեծացավ հետաքրքրությունը խոսքի նկատմամբ, երբ ակնհայտ դարձավ, որ խոսքարվեստին տիրապետելը, այսինքն՝ ոչ միայն ճիշտ ու գրագետ, այլև արտահայտիչ խոսելը կարևորագույն պայմաններ են հասարակությանը ինտեգրվելու, հասարակական կյանքում սեփական տեղն ու դիրքը ունենալու, սոցիալական այս կամ այն միջավայրում հաստատվելու համար:

Մեզանում հաճախ են քննարկման առարկա դարձել խոսքի զանազան արժանիքներ, մասնավորապես գեղարվեստական ոճի ուսումնասիրության տեսանկյունից դիտարկվել են պատկերավոր կամ արտահայտիչ խոսքի կառուցման ինչ-ինչ միջոցներ՝ փոխաբերություն, մակդիր, համեմատություն¹, առանձին դեպքերում՝ նաև խոսքի ճշգրտություն, մաքրություն, մատչելիություն և այլն²: Խոսքի արժանիքների առանձին տեսակներ, որոնք կիրառվում են նաև գործառական այլ ոճերում (առօրյա-խոսակցական, պաշտոնական, գիտական և այլն), մասամբ դուրս են մնացել հայերեն խոսքի մշակույթի հետաքրքրության շրջանակներից: Այստեղ քննարկվող տեսակները (մեղմասություն և փոխարկում) խոսքի արժանիքների հենց այդ տեսակներից են: Դրանց միասնաբար քննությունը արդարացված է նաև այն առումով, որ արտահայտության առանձին ձևերում, որոնց մասին ստորև կխոսվի, դրանք դրսևորում են որոշակի ընդհանրություններ:

Արտահայտիչ, պատկերավոր խոսքը անհամեմատ տպավորիչ է, ուժեղ, հարստացնում է խոսքի բովանդակությունը, զորացնում է արդ-

¹ Տե՛ս **Հ. Հարությունյան**, Գեղարվեստական խոսք, Եր., 1986, **Օ. Բաբայան**, Փոխաբերությունը արդի հայերենում, Եր., 1998, **Ա. Մարություն**, Հայոց լեզվի ոճաբանություն, Եր., 2000, **Վ. Միրզոյան**, Ճարտասանություն, Եր., 2004, **Լ. Եզեկյան**, Հայոց լեզվի ոճագիտություն, Եր., 2007 և այլն:

² Տե՛ս **Պ. Պողոսյան**, Խոսքի մշակույթի և ոճագիտության հիմունքներ, գիրք երկրորդ, Եր., 1991, **Լ. Եզեկյան**, Խոսքի ճշտություն և ճշգրտություն, «Բանբեր Երևանի համալսարանի, Բանասիրություն», 139.2, Եր., 2013:

յունավետությունը և ոչ միայն լսողի/լսարանի վրա ազդելու մեծ ներուժ ունի, այլև արթնացնում է նորանոր զգացումներ, խթանում է երևակայությունը: Դրանով խոսքի առարկան լսարանի համար դառնում է առավել հետաքրքիր, իսկ հաղորդվող միտքը՝ ավելի ընկալելի:

Խոսքի արտահայտչականությունը պայմանավորող լեզվական միջոցները սովորաբար տարանջատում են պատկերավորման և արտահայտչական տեսակների³: Առաջինների բնորոշ հատկանիշը համարվում է պատկերի ստեղծումը. դրանք հիմնականում **դարձույթներն են** (համեմատություն, փոխաբերություն, փոխանունություն, հեզնանք, չափազանցություն, մակդիր, խորհրդանիշ և այլն): Երկրորդների համար իբրև տարբերակիչ հատկանիշ է առանձնացվում սովորական չեզոք խոսքից հուզականությամբ կամ արտահայտչական այլ նրբերանգներով տարբերվելը. դրանք առավելապես **բանադարձումներն են** (հարանունություն, աստիճանավորում, կրկնաբերություն, հակադրություն, բազմաշաղկապություն, զեղչում, բառախաղ, ճարտասանական հարց, շրջասույթ, շրջադասություն և այլն):

Վերջին շրջանում առավել ընդունված է այդ տեսակները դիտարկել միասնաբար՝ որպես պատկերավորման կամ արտահայտչական կամ պարզապես՝ պատկերավորման-արտահայտչական միջոցներ: «Խոսքի հուզական արտահայտչականության հնարավոր է հասնել, գրում է ռուս հետազոտող Ա. Ռադուգինը, - լեզվի պատկերավորման և արտահայտչական միջոցներով՝ բանադարձումներով, դարձույթներով, ասացվածքներով, դարձվածքային արտահայտություններով, թևավոր խոսքերով, ինչպես նաև հնչերանգով և շարժումներով»⁴: Բոլոր դեպքերում, տարաբնույթ անվանումներից ու դասակարգումներից լեզվական այդ միջոցների բնույթն ու բովանդակությունը և դրանց նկարագրությունը չեն փոխվում:

Դարձույթներն ու բանադարձումները, այսինքն՝ խոսքի պատկերավորման-արտահայտչական միջոցները, դրսևորվում են լեզվի բոլոր մակարդակների միավորներով՝ հնչյունաբանությունից մինչև շարահյուսություն: Քննարկվող միջոցների դրսևորման հիմնական ոլորտը լեզվի բառային և քերականական մակարդակներն են:

Մեղմասություն (հուն.՝ **euphemi. eu** - լավ, **phemi** - խոսում եմ). հասկացությունը ունի նեղ և լայն ըմբռնումներ: Առաջինի դեպքում մեղմասությունը տհաճ, կոպիտ բառերի ու արտահայտությունների փոխարինումն է վայելուչ համարվող հոմանիշներով, որոնք նվազեցնում են ոչ վայելուչ կամ բացասական հասկացությունները: Մեղմասությունների

³ Տե՛ս **Ս. Մեյրոնյան**, Ակնարկներ հայոց լեզվի ոճաբանության, Եր., 1984, **Ա. Մարություն**, նշվ. աշխ., **Լ. Եզեկյան**, նշվ. աշխ., **Թ. Շահվերդյան**, Ոճագիտություն, Եր., 2010 և այլն:

⁴ **А. Радугин**, Русский язык и культура речи, М., 2004, с. 95. Տե՛ս նաև **Վ. Միրզոյան**, նշվ. աշխ., էջ 202-278:

ծագումը պայմանավորված է եղել դրանց հենց այդ հատկանիշով: Երկրորդ՝ այսպես ասած՝ ավելի լայն ըմբռնմամբ՝ մեղմասությունը կիրառվում է կտրուկ կամ ուղղակի խոսքը ավելի բարեկիրթ կամ մեղմացված համանշային տարբերակով հնչեցնելու նպատակով: Այլ ձևակերպմամբ՝ մեղմասությունը «արտահայտչական տեսակետից չեզոք բառ կամ արտահայտություն է, որը գործածվում է համանշային լեզվական միավորի փոխարեն»⁵:

Առաջին տեսակետի կողմնակիցներից Էդվարդ Ադայանը այսպես է բնութագրում արտահայտչական այդ միջոցը. «Էվֆեմիզմ է կոչվում «անքաղաքավարի» կամ «անհարմար» համարվող բառերի փոխանակումը նորերով: Սա նույնպես իր հիմքում ունի այս կամ այն դասակարգի յուրահատուկ մոտեցումը և արտահայտում է նրա «ավելի քաղաքավարի», «ավելի կիրթ» խոսելու ձգտումը՝ ի հակադրություն մյուս դասակարգերի «գռեհիկ լեզվի»: Օրինակ՝ **հարգանացու հավաստիքը**, փոխանակ՝ **բարև, համեցեք**, փոխանակ՝ **մտեք, կարծեմ դուք սխալվում եք**, փոխանակ՝ **ստում եք** և այլն»⁶: Նույն մոտեցմամբ՝ լեզվաբանը **Էվֆեմիզմի** մի տեսակ է համարում նաև **տաբուն**, երբ «զանազան նախապաշարունակների, սնտոիապաշտությունների ու կրոնական հավատալիքների շնորհիվ խուսափում են որոշ առարկաների անունները տալուց և նրանց մասին խոսելիս զանազան արտահայտություններ են գործածում»⁷: Հարցը սկզբունքորեն այս տեսանկյունից է ներկայացված նաև հայերենի «Ոճաբանական բառարան»-ում, որտեղ **Գեղասություն** բառահոդվածի տակ կարդում ենք. «1. Տիպիկ բառերի և արտահայտությունների փոխարինումը վայելուչ համարվող հոմանիշներով: 2. Այնպիսի բառերի գործածություն, որոնք նվազեցնում, մեղմացնում են բացասական, անվայելուչ համարվող հատկանիշները: *Մեղմասություն: «Ճիշտ չեք ասում», փոխ. «Սուտ եք ասում», անհամակրելի, փոխ. ասելի, սիրտը թափել (փսխել), վախճանվել. հոգին ավանդել (մեռնել), հանգուցալ (մեռել)...*»⁸: (Ի դեպ, հեղինակային վերաբերմունքի մասին է խոսում նաև բառարանագրի կողմից **Գեղասություն** տերմինի գործածությունը):

Բերված օրինակներից դժվար չէ նկատել, սակայն, որ հասկացության նեղ և լայն ըմբռնումների սահմանները խիստ հարաբերական են, և առաջինը ըստ էության չի սահմանափակվում միայն «անքաղաքավարի» կամ «անհարմար» համարվող բառերը «ավելի քաղաքավարի» կամ «ավելի կիրթ» ձևակերպելու պայմանով. **բարև**-ը բնավ էլ անքաղաքավարի կամ անհարմար չէ **հարգանացու հավաստիք**-ի համեմատ. վերջինը՝ որպես ողջույնի ձև, բնորոշ է բարձր ոճերին և գործածվում է

⁵ E. Зверева, Основы культуры речи, М., 2008, с.126.

⁶ Է. Ադայան, Լեզվաբանության ներածություն, Եր., 1967, էջ 300:

⁷ Նույն տեղում, էջ 301:

⁸ Ֆ. Խլղաթյան, Ոճաբանական բառարան, Եր., 2000, էջ 39-40:

որոշակի խոսքային միջավայրում, **բարև**-ը համագործածական բառ է, ունի ընդհանրական-չեզոք բնույթ: Մեղմասությունը ակնհայտորեն ավելի լայն նշանակություն ունի, և հենց դրանում է մեղմասության արտահայտչական մեծ ուժը:

Ոճական այդ բանադարձումը ստորև ներկայացվում է իր այդ երկու նշանակություններով. դրանք բառեր կամ արտահայտություններ են, որոնք **ա)** որոշակի իրավիճակում խոսողին կամ գրողին առավել նպատակահարմար են թվում գործածել՝ հաղորդակցման նորմալ պայմաններ ապահովելու համար, **բ)** փոխարինում են ոչ այնքան բարեկիրթ, կտրուկ, կոպիտ, ոչ տեղին հոմանշային տարբերակ(ներ)ի՝ խոսքը հաճելի, մեղմ, վայելուչ դարձնելու նպատակով: Օրինակ՝ «Նա անշնորհքի մեկն է» ասելու փոխարեն՝ ասվում է՝ «Նա բարեկիրթ մարդկանցից չէ», կամ՝ «Մեր պահանջները չկատարելու դեպքում Դուք խստորեն կպատժվեք» ասելու փոխարեն՝ գործընկերոջը բարեկիրթ երևալու, հարգալից ներկայանալու համար ասվում է՝ «Մեր պահանջները չկատարելու դեպքում Դուք խնդիրներ կունենաք»: ՀՀ-ում 2014-ի նոյեմբերին դրամի անսպասելի արժեզրկումը մեծ շփոթ առաջացրեց հասարակության մեջ, և Կենտրոնական բանկը, խուսափելու համար **արժեզրկում** տերմինից, անմիջապես շրջանառության մեջ դրեց **ճշգրտում** հասկացությունը. «Դրամի **արժեզրկում**»//«Դրամի **փոխարժեքի նվազում**»⇒«Դրամի **փոխարժեքի ճշգրտում**»: Կամ՝ Ո՛չ ասելու փոխարեն՝ ասվում է. «Ցավում եմ, բայց Ձեր առաջարկությունը չեմ կարող ընդունել»: Բերված խոսքային տարբերակները բոլորն էլ ըստ էության արտահայտում են նույն բովանդակությունը, բայց տարբեր ձևակերպումներով:

Մեր օրերում, երբ խոսքային հաղորդակցումը գործնական կարևոր նշանակություն է ձեռք բերում, մեղմասության ձևերին տիրապետելը նախապայման կարող է դառնալ հաղորդակցման արդյունավետությունը ապահովելու համար:

Մեղմասությունը գործածվում է երկու որոշակի նպատակներով.

ա) Մեղմասության ենք դիմում նախ և առաջ խոսքի առարկայի իրական բնութագիրը կամ անվանումը պարկեշտ կամ ոչ կոպիտ հնչեցնելու, հաղորդակցումը բարեկիրթ մակարդակում պահելու նպատակով՝ «խիստ պահպանողական» (հետամնաց), «հրաժեշտ տալ կյանքին» (մեռնել), «Նա երեխայի է սպասում» (Նա հղի է), «Դուք այնքան էլ ճիշտ չընկալեցիք իմ ասածը» (չհասկացաք), «տարեց, ոչ երիտասարդ» (ծեր), «ոչ այնքան երջանիկ» (դժբախտ), «Չեմ կարծում, որ դուք այդ հարցում ճիշտ եք» (սխալվում եք), «Նրան դժվար է գեղեցկուհի կոչել» (տգեղ կնոջ մասին), «Ո՛ւմ աճյունն է հանգչում Օշականում» (Ո՛վ է թաղված Օշականում) և այլն: Նման մեղմասությունները նվազեցնում են անցանկալի ելքի, վատ տեղեկության տպավորությունը, մեղմում են լսարանի վրա հնարավոր ծանր ազդեցությունը: Պատահական չէ, որ մահվան ու թա-

դումի հետ կապված գործողությունները լեզվական տեսակետից իրացվում են գրեթե բացառապես մեղմասությունների միջոցով:

Կա նաև հակառակ երևույթը, երբ համեմատաբար կիրթ, մեղմ խոսքի փոխարեն՝ գործածվում է ավելի խիստ արտահայտություն: Օրինակ՝ «Դուք ինձ չեք հասկանա» - «Ինձ հասկանալը ձեր ուժերից վեր է» - «Դեռ շատ հաց ու պանիր պիտի ուտեք, որ ինձ հասկանաք» - «Դա Ձեր վտիտ ուղեղի բանը չէ», «Անտեղյակ» - «Ուղտի ականջում քնած»:

բ) Մեղմասությունը գործածվում է երևույթի բուն էությունը քողարկելու նպատակով: Սա ավելի հաճախ հանդիպում է այնպիսի իրողություններ ներկայացնելիս, որոնց մասին սովորաբար լռում ենք կամ հրապարակավ շատ չենք խոսում: Մեղմասությամբ ակնարկ է արվում. լսարանին վերապահվում է կռահել, հասկանալ խոսքի ամբողջ բովանդակությունը: Մասնագիտական յուրաքանչյուր բնագավառ, հասարակական կյանքի ոլորտ ունի քողարկող մեղմասություններ, որոնք խոսքին առանձնահատուկ նրբերանգներ են հաղորդում: **Տնտեսության բնագավառում** դրանք գործածվում են, օրինակ, երբ խոսվում է գների աճի, տնտեսական անհաջողությունների, անցանկալի այլ իրողությունների մասին՝ «գների ազատականացում», «ֆինանսական դաշտի կայունացման քաղաքականություն»: **Պետական-վարչական գործունեության մեջ** մեղմում են իրողության կամ երևույթի տպավորությունը, առանձին դեպքերում՝ սքողում կատարվածը, ինչպես՝ «գնալ ծայրահեղ քայլերի» (պատժել, ոչնչացնել), «բարձրագույն պատիժ սահմանել» (դատապարտել մահվան), «էթնիկական գտում» (այն անձանց տեղահանում կամ ոչնչացում, որոնք չեն պատկանում տվյալ տարածքում գերիշխող ազգին): **Ռազմական ոլորտում**, օրինակ, եթե խոսքը սեփական գործողությունների մասին է, ընդունված չէ դրանք անվանել ագրեսիա, բռնագավթում: Այս ոլորտում հանդիպող մեղմասություններ են՝ «օբյեկտ» (ռազմական գաղտնի կենտրոն), «համարժեք գործողություններ», «ոչ անհամարժեք պատասխան տալ» (կրկնակի ժխտումով) (խիստ պատասխան), «լարվածությունը պահպանվում է» (կարող են լինել վիրավորներ և սպանվածներ), «խաղաղապահ զորքերի տեղակայում» (ռազմական միջամտություն), «պատժամիջոցների կիրառում» (ռազմական կամ տնտեսական միջամտություն) և այլն:

Քաղաքական մեղմասությունները երբեմն որպես միջոց են գործածվում ապակողմնորոշելու հասարակական կարծիքը, երկակի ստանդարտներով գնահատելու իրավիճակը կամ իրողությունները: Ամերիկացի լեզվաբան Չ. Օսգուդը գրում է, որ **պարտիզան** կոչվողները նույն հաջողությամբ կարող են անվանվել **ազատամարտիկ**, **խռովարար** կամ **ահաբեկիչ**՝ պայմանավորված նրանով, թե ինչպես ենք ցանկանում, որ մարդիկ վերաբերվեն նրանց⁹: Հայաստան-Ադրբեջան հա-

⁹ Տե՛ս **Л. Богданова**, *Стилистика русского языка и культура речи*, М., 2011, էջ 135:

կամարտությունների առիթով ՀՀ նախկին արտգործնախարարներից մեկի անզգույշ արտահայտությունը (ԼՂՀ **ազատագրված տարածքներ**-ի փոխարեն՝ **գրավյալ տարածքներ**) արժանացավ հանրության խիստ գնահատականին: Կամ՝ ուկրաինական հայտնի դեպքերի ժամանակ այդ երկիր մուտք գործող շարասյունը ամենատարբեր որակումներ ստացավ՝ պայմանավորված տարբեր քաղաքական ուժերի և հակամարտող կողմերի վերաբերմունքով՝ «հումանիտար օգնություն» - «զուտ մարդասիրական առաքելություն» - «ռուսական լայնամասշտաբ միջամտություն» - «անմիջական ներխուժում»:

Մեղմասությունը օգնում է նաև խուսափելու անհարկի որոշակիությունից (կոնկրետությունից): Այս դեպքում խոսքը հնչում է որպես **ակնհայտություն**. հաճախ են գործածվում անորոշ դերանուններ, վերացական բառեր ու արտահայտություններ: Օրինակ՝ «Եթե ինչ-որ մեկը այդ առիթով որևէ բան ունի ասելու կամ ինչ-ինչ պատճառներով ումանցից վիրավորված է, ապա կարող է այդ մասին բարձրաձայնել», «Ինքներդ էլ հիշում եք, թե ինչն ինչոց է, այսուհանդերձ, ձեր թույլտվությամբ՝ ես հարկ եմ համարում վերստին հիշեցնել...»:

Մեղմասությունը խոսքի արտահայտչականությունը ապահովող բառային-շարահյուսական կարևոր միջոց է:

Մեղմասության մի տեսակ է **տարակուսանքը**: Ասվում է ակնհայտ ճշմարտություն, սակայն փոքր-ինչ վարանում ու տարակուսանք ցուցադրելով՝ խոսողը ոչ միայն դրանով դրսևորում է իր հարգանքն ու պատասխանատվությունը լսարանի հանդեպ, այլև նրբորեն խուսափում է իր ելույթին խրատական երանգներ տալուց: Օրինակ՝ «Կարծում եմ՝ ճիշտ կլինեք, որ պահպանեիք վարվեցողության տարրական կանոնները», «Իմ ունեցած տեղեկություններով, իսկ դրանք չեն կարծում, որ հավաստի չեն, պայմանագիրը դեռ չի ստորագրվել»: Այլ կաղապարներ՝ «Եթե սխալվեմ, ինձ ուղղե՛ք», «Մենք մտահոգվելու հիմք ունենք», «Անկեղծ ասած՝ լավ չեմ հասկանում...», «Մտածելու տեղիք է տալիս»:

Մեղմասությունների գործածությունը մեծ չափով պայմանավորված է սոցիալական միջավայրով, խոսքի բովանդակությամբ և հաղորդակցվող կողմերի փոխհարաբերությամբ: Կան մեղմասություններ, որոնք առավել բնորոշ են սոցիալական այս կամ այն միջավայրին, մասնագիտությանը կամ հանրության այս կամ այն շերտին: Օրինակ՝ **բժշկության բնագավառ**՝ «Մենք կորցնում ենք հիվանդին» (մեռնելու մասին), «վատ հիվանդություն» (քաղցկեղ), «գոյացություն» (ուռուցք, խոց), «սահմանափակ հնարավորությունների տեր» (հաշմանդամ), **դիվանագիտություն**՝ «անկանխատեսելի հետևանքներ» (զինված ընդհարում, զոհեր և այլն), «Այդ առաջարկը նրանք իրենց համար ընդունելի չեն համարում» (մերժում են), **պետական-վարչական գործունեություն**՝ «սահմանադրական կարգի հաստատում» (պատերազմ, պատերազմա-

կան գործողություններ), «բարձր ռիսկայնության խմբեր» (սոցիալական և ազգային խմբերի կարգավիճակը սահմանող արտահայտություն), «ծառայողական օգտագործման համար» (գաղտնի փաստաթղթերի մասին), **որոշ մասնագիտությունների և ծառայությունների անվանումներ` «կանանց բժիշկ»** (գինեկոլոգ), «կանանց վարսավիրանոց» (գեղեցկության սրահ), «տեխնիկական սպասարկման անձնակազմ» (սպասավոր/ուհի, հավաքարար/ուհի), «սգո ծառայություններ» և այլն:

Այն, ինչ ընդունելի է սոցիալական մի միջավայրում և համարվում է բարեկիրթ, այլ միջավայրում կարող է միանգամայն անընդունելի լինել: Դա առավել զգալի է, երբ խոսքը վերաբերում է գրական լեզվով հաղորդակցվողներին` մի կողմից, մյուս կողմից` նրանց, որոնց համար հաղորդակցման միակ կամ հիմնական միջոցը իրենց բարբառն է կամ խոսակցական լեզուն¹⁰: Առաջինների միջավայրում գործածվող մեղմասությունը կարող է նույնիսկ ծիծաղելի հնչել երկրորդների միջավայրում կամ պարզապես չընկալվել: Այս իմաստով բնորոշ է, օրինակ, Գրիգոր Նարեկացուն տրված բնութագրությունը: Արևմտահայ քննադատ Արշակ Չոպանյանը, խոսելով Նարեկացու` աստվածային էությանը հաղորդակից լինելու և այդ էության ուժեղ ազդեցությունները բանաստեղծական ներշնչանքի վերափոխելու մասին, գրում է. «Ու Նարեկացին հասած է այն հազվադեպ վիճակին, ուր ա՛լ կտրված է աշխարհեն, տեսակ մը հողեն վեր, մարմինեն դուրս կյանքի մեջ մտած, ուր երկրավոր իրերը այլակերպված կ'երևան և ուր ա՛լ կ'սկսի գերերկրավորին տեսությունը: Նարեկացին **աստված տեսած է**»¹¹: Նորագույն ժամանակների հայ քննադատը, սկզբունքորեն համաձայնելով Չոպանյանի կարծիքին, հավելում է այն միտքը, որ միջնադարի մեծ բանաստեղծը նաև շատ իրական ու վառ գույներով է նկարագրում կնոջ արտաքինը, կանացի կենդանի հմայքները, և ակնարկելով Նարեկացու` կին արարածի հետ մտերիմ շփման մեջ լինելու հանգամանքը` գրում է. «Թերևս մեծ մեղք գործած չեմ լինի, եթե օգտվելով Չոպանյանի գեղեցիկ խոսքից` ասեմ, որ Նարեկացին **կին տեսած է**». կինն այցելել է նրան խուցի մեջ, այրի մեջ, կյանքի արահետներում: Կինը մնացել է որպես հավերժական թախիժ, տանջող կարոտ, հավիտենական ձգող մեղք. և դա խոր հետք է թողել նաև բանաստեղծի տողերի վրա»¹²:

Եվ հակառակը, առաջինների միջավայրում ընդունված են մեղմասություններ, որոնք սովորական չեն երկրորդների համար, օրինակ` **հղի** բառի փոխարեն հաճախ գյուղական միջավայրում գործածում են **ծանր ոտք, պատճառավոր** արտահայտությունները («Էն ժամանակ մեր Մարոն էլ **ծանր ոտք** էր. աշխուժությունը կորցրել էր»), որոնք սոցիա-

¹⁰ Տե՛ս www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/lingvistika/EVFEMIZM.html

¹¹ Ա. Չոպանյան, Երկեր, Եր., 1988, էջ 300:

¹² Հ. Թամրազյան, Երկեր, Ա, Եր., 2006, էջ 407:

լական այլ միջավայրում կարող են ընկալելի չլինել:

Փոխարկում (լատ.՝ **conversio**– փոփոխություն, մի բանից մեկ այլ բանի վերածվելը): Լեզվաբանության մեջ սովորաբար առանձնացվում են **բառային և քերականական** փոխարկումներ¹³: Առավել տարածված տեսակը **քերականական փոխարկումներն** են: Օրինակ՝ ներգործական կառույցի վերածումը կրավորականի. «Նա կատարել է որոշակի աշխատանք»: – «Որոշակի աշխատանք է կատարվել նրա կողմից»: Առաջին տարբերակում ավելի շատ տեղեկություն է տրվում մեզ նրա կատարած աշխատանքի մասին, երկրորդում՝ աշխատանքը կատարվելու մասին: Քերականական փոխարկումը կապված է օբյեկտի և սուբյեկտի արտահայտման քերականական տարբեր միջոցների գործադրման հետ՝ ուրիշի ուղղակի խոսքի փոխարկումը անուղղակիի, դերբայական դարձվածով պարզ նախադասությունը՝ բարդ ստորադասական նախադասության և այլն:

Բառային փոխարկումը ներկայանում է ոչ թե նույն բառի քերականական տարբեր ձևերով, այլ տարբեր բառերով, այսինքն՝ փոխարկիչներ են բառերը, որոնք ցույց են տալիս միևնույն իրողությունը տարբեր տեսանկյուններից՝ շրջելով այն տարբեր կողմեր: Օրինակ՝ «Չարենցը կրել է Տերյանի գրական ազդեցությունը»: – «Տերյանը գրական ազդեցություն է ունեցել Չարենցի վրա»: Հաճախ այս երևույթը նույնացվում է հոմանիշների և հականիշների հետ: Դրանց միջև, սակայն, կան որոշակի տարբերություններ: Հոմանիշների դեպքում իբրև փոխարկիչներ հանդես են գալիս հոմանշային միավորները, իսկ փոխարկման դեպքում նկարագրվող առարկաները տեղերով փոխվում են, հնարավոր է նաև նախադասության կառուցվածքի փոփոխություն: Հմմտ.՝ «Նա **լավ** մասնագետ է»: – «Նա **հմուտ** մասնագետ է» (հոմ.): «Նա **լավ** է տիրապետում իր մասնագիտությանը»: – «Նա իր մասնագիտության մեջ **հմուտ** է» (փոխարկում): Ինչ վերաբերում է հականշությանը, ապա ի տարբերություն դրանց՝ փոխարկիչները ոչ թե իրար հակադրվում են որպես հակառակ հասկացություններ արտահայտող բառեր, այլ ունեն հակադարձ կառուցվածք: Բացի այդ՝ հականիշները ցույց են տալիս հակառակ իրավիճակներ, իսկ փոխարկիչներն ու հոմանիշները՝ նույն իրավիճակը, հմմտ.՝ «Հայաստանը **արտահանում է խմիչք**»: – «Հայաստանը **ներկրում է խմիչք**» (հակ.): Փոխարկման դեպքում կունենանք՝ «Հայաստանը **խմիչք** արտահանող երկիր է»: Կամ՝ «Գործարանը տալիս է **ցածր** որակի արտադրանք»: – «Գործարանը տալիս է **բարձր** որակի արտադրանք» (հակ.): «Գործարանը ապահովում է արտադրանքի **բարձր** որակ» (փոխարկում): «Հանդիպումը տեղի ունեցավ հարցաքննությունից **հետո**»: – «Հանդիպումը տեղի ունեցավ հարցաքննու-

¹³ Տե՛ս **Богданова Л.**, նշվ. աշխ., էջ 171:

թունից առաջ» (հակ.): «Հարցաքննությունը տեղի ունեցավ հանդիպումից առաջ» (փոխարկում):

Փոխարկումը խոսքային հաղորդակցման մեջ ունի մի շարք գործառույթներ.

1. **Օտաջում է մի ձևակերպումը մեկ այլ ձևակերպմամբ փոխարինելուն.** պայմանավորված խոսքի բովանդակությամբ՝ խոսքի հեղինակը արտահայտում է իր վերաբերմունքը ներկայացվող իրավիճակին: Առանձնացվում են խոսողի տեսանկյունից առավել կարևոր շեշտադրումները, տրվում է իրավիճակի գնահատականը: Օրինակ՝ «Գնացքը մեկնեց մեր հանդիպումից կես ժամ **հետո**»: - «Մեր հանդիպումը տեղի ունեցավ գնացքի մեկնելուց կես ժամ **առաջ**». առաջին տարբերակում շեշտադրվում է գնացքի երբ մեկնելու գաղափարը, երկրորդում՝ հանդիպման երբ տեղի ունենալը: Այլ օրինակներ՝ «Թղթապանակը դրված էր գրքի **տակ**»: - «Գիրքը դրված էր թղթապանակի **վրա**», «Հայ մարզիկը **հաղթեց** չինացուն»: - «Չինացին **պարտություն կրեց** հայ մարզիկից», «Մենք ենք **գնել** այդ տունը»: - «Այդ տունը **վաճառել** են մեզ», «Մեկ ամիս **տևեց** շենքի **շինարարությունը**»: - «Շենքը **կառուցեցին** մեկ ամսում», «Քննարկումը հետաձգվեց, **քանի որ** առանձին մասնակիցներ բացակայում էին»: - «Առանձին մասնակիցներ բացակայում էին, **ուստի և** քննարկումը հետաձգվեց»:

2. **Հնարավորություն է տալիս խուսափելու ուղղակի պատասխանից,** իրերը իրենց անունով չկոչելու, տեղեկույթը թուլացնելու. «Խմբի անդամներից երեքը հակված են շարունակելու հետաքննությունը, **մյուսները՝ ոչ**» - «....., **մինչդեռ դա մյուսների ծրագրերի մեջ չի մտնում**»:

3. **Հնարավորություն է տալիս արտահայտելու նույն իրավիճակը նրա տարբեր մասնակիցների դիրքերից.** շեշտվում են այս կամ այն մասնակցի առավել կամ պակաս ակտիվ լինելը, մասնակցության չափը իրավիճակին. «Հայաստանը նոր ապրանքատեսակներ է արտահանում Ռուսաստան»: - «Ռուսաստանը նոր ապրանքատեսակներ է ներկրում Հայաստանից», «Դու նրա կրտսեր գործընկերն ես»: - «Նա քո ավագ գործընկերն է», «Ատենախոսության վերնագիրը մասամբ չի համապատասխանում բովանդակությանը»: - «Ատենախոսության բովանդակությունը մասամբ չի համապատասխանում վերնագրին»:

4. **Նույն տեքստում առնչակից կամ դասավորությամբ մոտ փոխարկիչների գործածությամբ ընդգծվում է այս կամ այն միտքը.** «Ով մեզ հետ չէ, նա մեզ դեմ է», «Իմ թշնամու թշնամին իմ բարեկամն է»:

5. **Արտահայտում է խոսողին հայտնի որոշակիություն կամ անորոշություն.** «Այրիվանքը կառուցվել է ավելի վաղ, քան Վաղարշապատի Սուրբ Գայանե եկեղեցին» - «Վաղարշապատի Սուրբ Գայանե եկեղեցին կառուցվել է ավելի ուշ, քան Այրիվանքը»: Ակնհայտ է, որ առաջին տարբերակում խոսքի սուբյեկտը՝ **Այրիվանքը**, նախապես հայտնի

է խոսողներին. խոսքի առարկան նախ եղել է այն, ապա Գայանեն: Երկրորդը ցույց է տալիս, որ մինչ այդ խոսվել է **Գայանեի** մասին:

6. Կարող է նպաստել խոսքը առավել բարեկիրթ և տեղին կառուցելուն. նույնանում է մեղմասությանը. «Ուզում եմ զանգահարել. **տվե՛ք ինձ Ձեր հեռախոսը/կարո՞ղ եք ինձ տրամադրել Ձեր հեռախոսը/թույլ կտա՞ք օգտվել Ձեր հեռախոսից**»:

Այսպիսով, քննարկվող արտահայտչական միջոցները՝ մեղմասությունը և փոխարկումը, իրենց ոճական-արտահայտչական մեծ հնարավորություններով, որոնց մասին խոսվեց, էական դերակատարություն ունեն լեզվի գործառման տարբեր ոլորտներում հաղորդակցումը տպավորիչ, ազդեցիկ, նպատակալաց և բարեկիրթ դարձնելու առումով, սակայն դրանք բավարար չափով գիտական ուշադրության չեն արժանացել մեզանում:

Բանալի բառեր - խոսքի արժանիքներ, բանադարձում, դարձույթ, արտահայտչական միջոցներ, բարեկիրթ, մեղմասություն, փոխարկում, ակնարկ, համանշային լեզվական միավոր, տարակուսանք

ЮРИЙ АВЕТИСЯН – Выразительность речи: эвфемизм и трансформация. – Различные сферы речи всегда привлекали внимание исследователей. Ещё в античном мире предметом изучения стали всевозможные её аспекты и характерные свойства: точность, краткость, богатство, разнообразие и т. д. Интерес армянских языковедов к рассматриваемым в статье выразительным средствам – эвфемизму и трансформациям – пока ещё довольно незначителен. Статья посвящена большим возможностям этих способов обогатить речь, сделать её более гибкой в стилистическом отношении. С их помощью речь в различных её сферах приобретает выразительность, а в иных случаях придают необходимую корректность и вежливость.

Ключевые слова: качества речи, стилистические фигуры, выразительные средства, культурный, эвфемизм, трансформация, намёк, синонимическая языковая единица, сомнение

YURI AVETISYAN – Speech Expressiveness: Euphemism and Conversion. – The merits of speech have always been in the focus of scientific attention. Since ancient times, various manifestations of speech have become subject of discussion the characteristic features of them being precision, brevity, richness, variety, expressiveness, etc. The expressive means under discussion – euphemism and conversion, although haven't received sufficient attention among us, with their great potential of stylistic-expressive opportunities have an essential role in different functional spheres of language in the sense of making the communication impressive, powerful, purposeful and courteous.

Key words: merits of speech, figures of speech, epistrophe, expressive means, courteous euphemism, conversion, remark, homonymous linguistic units, uncertainty